

Μνήμων

Τόμ. 39 (2022)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΜΑΡΙΑ ΑΡΒΑΝΙΘΗ, Σπαθιά και άλλα όπλα: Στοιχεία για τον αφοπλισμό των μη Μουσουλμάνων στα χάνια της Κωνσταντινούπολης, Μάρτιος – Απρίλιος 1821 ● ΣΑΚΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, Ένα νησί σε δύο επικράτειες: Η Κάλυμνος ανάμεσα στην Ελληνική Επανάσταση και την οθωμανική εξουσία (1824-1825) ● ΜΗΝΑΣ ΑΝΤΥΓΙΑΣ, Σπογγαλιευτικές συντροφίες και επιχειρήσεις στην Ύδρα στα τέλη της Επανάστασης και τα πρώτα χρόνια της οθωμανικής περιόδου (1830-1840) ● ΣΩΤΗΡΟΔΑ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Το θεσμικό πλαίσιο και η γραφειοκρατία της αποκατάστασης των αγωνιστών της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1906) ● ΔΗΜΗΤΡΑ ΠΥΡΡΙΗ, Η ώρα της ανταλλαγής: Οι ανταλλάξιμοι Μουσουλμάνοι στον τοπικό Τύπο: Οι περιπτώσεις της Κρήτης και της Μακεδονίας ● ΑΡΤΕΜΙΣΙΑ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ – ΚΥΡΙΑΚΗ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ – ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΜΕΛΙΟΥ, Από τη Βιθνία στην Ελλάδα: Πτυχές της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτιστικής ζωής στον τόπο προέλευσης και εγκατάστασης μέσα από το Αρχείο Προφορικής Παράδοσης του ΚΜΣ ● ΜΑΡΙΑΝΝΑ ΚΑΡΑΛΗ, Ο «τεκμηριωτικός» φακός της αιωνιότητας του αίματος: Οι φωτογραφικοί «απαρράλληλοι» της Nelly's και η εποχή τους ● ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΔΙΑΜΑΝΤΗΣ, Τα τοπικά οικονομικά δίκτυα των Ομάδων Ενδύλων Καταθιωκομένων Αγρονιστών (ΟΕΚΑ) ως πρώιμο στάδιο του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΔΟΚΙΜΙΟ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΑΡΤΟΜΑΤΣΙΔΗ – ΝΑΤΑΛΙΑ ΤΣΟΥΡΜΑ, Δημογραφικές μεταβολές στην Ελλάδα της Κατοχής (1941-1944/45): Μια ιστοριογραφική προσέγγιση της πληθυσμιακής κινήτικότητας

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΜΟΡΑΣ, Δύο οθωμανικά τεκμήρια για τον Ρήγα ● ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΣΦΟΙΝΗ, «Μια πιστή εικόνα της Ελλάδας»: Από το ημερολόγιο του ιρλανδού φιλέλληνα James Emerson (1825) ● ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΣ, Οι ενθυμήσεις του Μακρυμηνού Λαμπρινού Κ. Δημαρχόπουλου, 1821-1866 ● ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Μερικές σκέψεις για τη ζωή, το επιστημονικό έργο και την ποικίλη δράση του Αντωνίου Σαγιά

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Εκδόσεις για το 1821. Μια δεύτερη αοτιμίση: Χάρης Αθανασιάδης, Δημήτρης Δ. Αρβανιτάκης, Σίμος Μπούκης, Μεγάλης Σωτηρόπουλος, Άννα Αθανασούλη, Παναγιώτης Στάθης ● Ευθύμιος Μαχαίρας, Βασιλική Θεοδώρα, Νικόλαος Λιβανός, Κατερίνα Γαρίδα, Δημήτρης Γαργής, Ζωή Καζάκου

39

ΑΘΗΝΑ 2022

Λένα Διβάνη, Το πικρό ποτήρι. Ο Καποδίστριας, η Ρωξάνδρα και η Ελλάδα, Αθήνα, Πατάκης, 2020

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΑΘΗΣ

doi: [10.12681/mnimon.37432](https://doi.org/10.12681/mnimon.37432)

Copyright © 2024, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΤΑΘΗΣ Π. (2024). Λένα Διβάνη, Το πικρό ποτήρι. Ο Καποδίστριας, η Ρωξάνδρα και η Ελλάδα, Αθήνα, Πατάκης, 2020. *Μνήμων*, 39, 344–351. <https://doi.org/10.12681/mnimon.37432>

Στις πλούσιες υποσημειώσεις ο Scalora παραθέτει τεκμηριωμένα και με βιβλιογραφικές παραπομπές γλωσσικές επεξηγήσεις και πληροφορίες για τα πρόσωπα, τα τοπωνύμια και τα γεγονότα που καταγράφονται στο κείμενο. Σε ορισμένες περιπτώσεις αντιπαραβάλλει την εξιστόρηση του Βιτάλη με αποσπάσματα άλλων πηγών, όπως της *Ιστορίας των Αθηνών* του Δ. Σουρμελή, με την οποία εντοπίζονται σε κάποια σημεία έκδηλες ομοιότητες. Το βιβλίο συνοδεύεται από ευρετήρια κύριων ονομάτων, ενώ άξια μνείας είναι η ποιότητα και η καλαισθησία της έκδοσης. Όπως επισημαίνεται στην Εισαγωγή (σ. 24 και υποσ. 49), είχε γίνει απόπειρα μετάφρασης του ημερολογίου στα ελληνικά, πιθανόν από τον ζακυνθινό ιστορικό Λεωνίδα Ζώη.⁴ Θα ήταν ενδιαφέρον εγχείρημα η εκπόνηση μιας ολοκληρωμένης και σύγχρονης μετάφρασης, με στόχο να καταστεί το σημαντικό αυτό τεκμήριο προσιτό σε μεγαλύτερο τμήμα του ελληνικού αναγνωστικού κοινού.

ANNA ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗ

Λένα Διβάνη, *Το πικρό ποτήρι. Ο Καποδίστριας, η Ρωξάνδρα και η Ελλάδα*, Αθήνα, Πατάκης, 2020, 219 σ.

Η ενασχόληση της ελληνικής ιστοριογραφίας με τον Ιωάννη Καποδίστρια υπήρξε εύλογα έντονη. Το μοντέλο διακυβέρνησης που εφάρμοσε ο Καποδίστριας, το οποίο οδήγησε στη συγκρότηση μιας ισχυρής αντιπολίτευσης και στην όξυνση της εμφύλιας αντιπαράθεσης, με τραγική κατάληξη τη δολοφονία του, προκάλεσε έντονα αποκλινοσες προσεγγίσεις στην ελληνική ιστοριογραφία και ευρύτερα στην ελληνική ιστορική κουλτούρα, ενώ η αποτίμηση της πολιτείας του αποτελεί, ακόμη και σήμερα, ένα ιστοριογραφικό desideratum. Η πρόσφατη επέτειος των 200 χρόνων από το Εικοσιένα προσέδωσε στη διερεύνησή του και επιστήμονες που δεν είχαν ασχοληθεί συστηματικά έως τώρα με αυτήν τη θεματική: ανάμεσά τους η Λένα Διβάνη, λογοτέχνης και ιστορικός, ειδικευμένη στη διπλωματική και πολιτική ιστορία κυρίως του 20ού αιώνα. Η συγγραφέας εξέδωσε ένα ιστορικό ανάγνωσμα – βιογραφία του Καποδίστρια με λογοτεχνικές διαστάσεις, χτισμένο γύρω από το ειδύλλιο του με την Ελληνομολδαβή Ρωξάνδρα Στούρτζα, που δεν κατέληξε ποτέ σε γάμο. Η αφηγηματική επιλογή του ιστορικού-λογοτεχνικού αναγνώσματος από μία ιστορικό είναι ευπρόσδεκτη, διότι επιτρέπει ευκολότερη και μεγαλύτερη διείσδυση της ιστορικής γνώσης στο ευρύ αναγνωστικό κοινό. Πράγματι το βιβλίο της Διβάνη *Το πικρό ποτήρι* συμπεριλήφθηκε στους καταλόγους των πλέον ευπώλητων βιβλίων.

Ωστόσο, ήδη από τον τίτλο, η συγγραφέας μάς προδιαθέτει για την προσέγγισή της: ο Καποδίστριας παραβάλλεται εμμέσως με τον Ιησού Χριστό και το πικρό ποτήρι της θυσίας, που εκούσια ήπιε. Οι παραλληλισμοί είναι ρητοί στο κείμενο: όταν ο Καποδίστριας αποφάσισε να δεχθεί την εκλογή του ως κυβερνήτη, «δεν είχε ψευδαισθήσεις βέβαια. Ήξερε και πού πήγαινε και με ποιους είχε να κάνει. Μία

4. Η μετάφραση έμεινε ανολοκλήρωτη, μόνο ένα μικρό τμήμα της εντοπίζεται στον Β' Κατάλογο της Συλλογής Βλαχογιάννη, Θ', Ημερολόγια Επαναστάσεως, χφ. 55.

όμως ήταν η οδός του καθήκοντος και φυσικά θα την ακολουθούσε ακόμα και με κίνδυνο της ζωής του, με το ίδιο πνεύμα που πήρε ο Ιησούς τον σταυρό του στον ώμο και ανηφόρισε στον Γολγοθά» (σ. 160, βλ. και σ. 200). Και λίγο καιρό πριν τη δολοφονία του, «ένοιωθε πια την παγωμένη ανάσα του θανάτου στην πλάτη του... [...]. Είχε ρωτήσει, λένε, κι ένα γέρο μάντη στο Ναύπλιο αν θα ξαναέβλεπε άραγε ένα αγαπημένο του πρόσωπο πριν κλείσει τα μάτια του. Όχι, κυβερνήτη μου, του είπε ο γέρος, δε θα προλάβεις γιατί θα πεθάνεις» (σ. 206). «Τον είχαν προειδοποιήσει πολλοί –και κυρίως ο Κολοκοτρώνης– ότι κινδυνεύει. Αδιαφόρησε. Ήταν πραγματικά περιεργή η στάση του Καποδίστρια, σαν να είχε αποφασίσει να πάει να συγκρουστεί κατά μέτωπο με τη μοίρα του: “Εάν οι Μαυρομιχλαίοι θέλουν να με δολοφονήσουν, ας με δολοφονήσουν. Τόσο το χειρότε-

ρο δι’ αυτούς. Θα έλθει κάποτε η ημέρα κατά την οποία οι Έλληνες θα εννοήσουν την σημασία της θυσίας μου”, είπε. Και συνέχισε να εφαρμόζει ήρεμος το πρόγραμμά του. “Ήξερε πως από κάποιον θα το βρει, απλώς δεν ήταν σίγουρος από ποιον» (σ. 207). Η Διβάνη αναπαριστά τον Καποδίστρια ως εθνομάρτυρα που βαδίζει εκουσίως τον δρόμο της θυσίας, ως μια προσωπικότητα που υπερβαίνει τα ανθρώπινα μέτρα, μολοντί αυτή η αυτοθυσία δεν φαίνεται να είχε κάποιο σκοπό, ένα απτό όφελος για την Ελλάδα. Νομίζω ότι η παράλειψη του Καποδίστρια να λάβει ισχυρά μέτρα προστασίας ερμηνεύεται ικανοποιητικότερα από την πεποίθησή του ότι η πολιτική του ήταν ορθή, από την εμπιστοσύνη του στην προστασία που μπορούσε να του παρέχει η λαϊκή αποδοχή, από τη βαθιά πίστη του στον θεό και τη θεία πρόνοια, και, εν τέλει, από την υποτίμηση του κινδύνου.

Η Διβάνη αντλεί τον αφηγηματικό καμβά της, μεγάλο μέρος των πηγών της και σε μεγάλο βαθμό την ιστοριογραφική θεώρηση του Καποδίστρια κυρίως από το βιβλίο της Ελένης Κούκου, *Ιωάννης Α. Καποδίστριας – Ρωξάνδρα Σ. Στούρτζα. Μια ανεκπλήρωτη αγάπη*.¹ Αντίθετα, φαίνεται να αποστασιοποιείται από άλλες εξειδικευμένες μελέτες και πιο πρόσφατες ερμηνευτικές προσεγγίσεις που προσεγγίζουν με πιο κριτική ματιά τον Ιωάννη Καποδίστρια, όπως αυτή του Χρήστου

1. Ελένη Κούκου, *Ιωάννης Α. Καποδίστριας – Ρωξάνδρα Σ. Στούρτζα. Μια ανεκπλήρωτη αγάπη. Ιστορική βιογραφία*, Αθήνα, Πατάκης, ⁹2021 (Αθήνα ¹1996).

Λούκου.² Ο Καποδίστριας, για τη Διβάνη, αποτελεί μια εξαιρετική προσωπικότητα, στην οποία οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά η επιτυχία της Επανάστασης και η ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Από νεαρή ηλικία αφιερώνει τον εαυτό του στην υπηρεσία της πατρίδας και μοναδικό κίνητρο και κριτήριο της δράσης του είναι η φιλοπατρία του και η βαθιά συναίσθηση του εθνικού καθήκοντος. Η δράση του αλλά και η προσωπική ζωή του υποτάσσονται εξ ολοκλήρου στην αγάπη του για την Ελλάδα και στον ρόλο που θεωρεί ότι έχει προοριστεί να παίξει για την απελευθέρωσή της. Για παράδειγμα, δέχεται την πρόσκληση του τσάρου Αλέξανδρου Α΄ να υπηρετήσει στη ρωσική Αυλή, μονάχα επειδή έτσι θα μπορούσε να «αγωνιστεί για το συμφέρον της σκλαβωμένης του πατρίδας» (σ. 31). Όπως όμως προκύπτει από την αλληλογραφία με τον πατέρα του,³ βασικό του κίνητρο ήταν η φιλοδοξία του να ανελιχθεί στα υψηλά αξιώματα της τσαρικής Αυλής.

Κατά τη Διβάνη ο Καποδίστριας ματαιώνει τελικά την πρόταση γάμου που σκόπευε να κάνει στην Ρωζάνδρα Στούρτζα, μολονότι είναι ερωτευμένοι και ταιριάζουν απολύτως μεταξύ τους, επειδή αυτός ο γάμος δεν θα του επιτρέψει να αφοσιωθεί στην απελευθέρωση της πατρίδας (σ. 91). Ωστόσο, μια τέτοια ερμηνεία δεν προκύπτει ούτε από τα σύγχρονα τεκμήρια ούτε και από τα δημοσιευμένα απομνημονεύματα της Ρωζάνδρας. Η συγγραφέας στηρίζεται σε ένα σημείωμα της Ρωζάνδρας,⁴ γραμμένο μάλλον μετά τον θάνατο του κυβερνήτη, υπό το φως της γνώσης της Ελληνικής Επανάστασης και της διακυβέρνησης της Ελλάδας από τον Καποδίστρια, ένα σημείωμα που πιθανότατα εξηγείται από τη μεγάλη απογοήτευση της Ρωζάνδρας από τη δολοφονία του. Άλλωστε, το 1815 δεν υπάρχει στον ορίζοντα προοπτική απελευθέρωσης της Ελλάδας από την οθωμανική κυριαρχία. Οι λόγοι της ματαιώσης του γάμου του Καποδίστρια θα πρέπει να αναζητηθούν στις δύσκολες ισορροπίες που τηρούνταν στην τσαρική Αυλή, στις προσωπικές απόψεις του Καποδίστρια, ο οποίος θεωρούσε ότι ο γάμος από έρωτα στην ηλικία του ήταν μια «ιδιοτροπία»,⁵ και στην προτεραιότητα που απέδιδε ο Καποδίστριας στη διπλωματική-πολιτική του ανέλιξη εκείνη την εποχή.

Παράλληλα, η συγγραφέας αποδίδει τόσο τις κατευθύνσεις όσο και τις επιτυχίες της εξωτερικής πολιτικής της Ρωσίας αποκλειστικά στον Καποδίστρια, ο οποίος αγωνιζόταν μόνος του απέναντι στην υπερσυντηρητική Ιερά Σύμμαχια. Υποβαθμίζει, έτσι, αφενός τη σημασία των ιδεολογικών ρευμάτων της εποχής και του συσχετισμού πολιτικής ισχύος μεταξύ των κραταίων χωρών της Ευρώπης και αφετέρου τον ρόλο του τσάρου Αλέξανδρου και των άλλων μελών της ρωσικής διπλωματίας στην ιδεολογική διαμόρφωση της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής. Θεωρεί ότι ο τσάρος ήταν άβουλος, «δειλός», «ανώριμος» και «παιδαριώδης» (ενδεικτικά βλ. σ. 45, 56, 122, 133, 137, 138, 151). Σύμφωνα με τη Διβάνη, η επιλογή του τσάρου να μην

2. Χρήστος Λούκος, *Η αντιπολίτευση κατά του κυβερνήτη Ιω. Καποδίστρια 1828-1831*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1988· ο ίδιος, *Ιωάννης Καποδίστριας*, επιμ. Βασίλης Παναγιωτόπουλος, *Τα Νέα*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, Οι Ιδρυτές της Νέοτερης Ελλάδας, 5, Αθήνα 2010.

3. *Αρχείον Ιωάννου Καποδίστρια*, τ. Γ', Προλεγόμενα Κ. Δαφνής, μεταγραφή και μετάφραση Π. Μιχαήλφης, Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών, Κέρκυρα 1980.

4. Ε. Κούγκου, *ό.π.*, σ. 187.

5. *Αρχείον Ιωάννου Καποδίστρια*, *ό.π.*, σ. 265-266.

αντιδράσει δυναμικά εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά τις σφαγές των ορθοδόξων χριστιανών το 1821-1822, μολονότι τα συμφέροντα της Ρωσίας και των Ελλήνων ταυτίζονταν και θα ήταν προς το συμφέρον της Ρωσίας «να σταθεί δίπλα στους Έλληνες», δεν οφειλόταν στις πολιτικές επιλογές του τσάρου και στην προϋπόθεση συντηρητικοποίησή του, αλλά στη δειλία του. Παραγνωρίζει, έτσι, η Διβάνη μια σημαντική ιδεολογικοπολιτική διάσταση που καθόρισε την ευρωπαϊκή πολιτική από το 1815 κ.ε.: την προσπάθεια των Μεγάλων Δυνάμεων να βρουν από κοινού τρόπους ισορροπίας και διευθέτησης των αντιθέσεων μέσα από τη διπλωματική συνεννόηση και ένα σύστημα συνεδρίων, έτσι ώστε να αποφύγουν ένα νέο αιματοκύλισμα της Ευρώπης, όπως αυτό των Ναπολεόντειων πολέμων, που τόσο πολύ τους είχε τρομάξει.

Στην ερμηνεία της ιστορικής εξέλιξης η Διβάνη τείνει να υπερτονίζει τον ρόλο των μεγάλων προσωπικοτήτων (θετικό ή αρνητικό ρόλο) έναντι του συσχετισμού δύναμης μεταξύ αντίπαλων ιδεολογικοπολιτικών και κοινωνικών ομάδων. Και, παράλληλα, αποτιμά τα πρόσωπα κυρίως με βάση ατομικά χαρακτηρισολογικά και ψυχολογικά στοιχεία και όχι με βάση την ιδεολογική τους συγκρότηση, τις πολιτικές τους στρατηγικές και τα συμφέροντά τους. Για παράδειγμα, αποδίδει τη φράση «Η Ευρώπη θέλει θαυμάση τας ανδραγαθίας μας, οι δε τύραννοι ημών τρέμοντες και ωχροί θέλουσι φύγει απ' έμπροσθέν μας» από την προκήρυξη του Αλέξανδρου Υψηλάντη («Μάχου υπέρ πίστεως και πατρίδος») στην αστήρικτη μεγαλοστομία του Υψηλάντη, ο οποίος ήταν επιπόλαιος και ενθουσιώδης, και όχι σε μια αφηγηματική στρατηγική των Φιλικών με στόχο να ξεσηκώσουν τους Έλληνες σε επανάσταση (σ. 129, για τα χαρακτηριστικά του Αλ. Υψηλάντη βλ. σ. 49, 120). Σε άλλο σημείο αποδίδει την αποστολή του γαλλικού εκστρατευτικού σώματος του Μαιζόν στην Πελοπόννησο, το 1828, στη διάθεση των Γάλλων να ανταποδώσουν στον Καποδίστρια το καλό που τους έκανε το 1815, μετά το Βατερλό, όταν κατάφερε να μη διαλυθεί η Γαλλία, παρά την πίεση των Μεγάλων Δυνάμεων (σ. 102).

Η συγγραφέας αποδίδει την εκλογή του Καποδίστρια ως κυβερνήτη από την Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας στην τιμότητα του Κολοκοτρώνη και του Καραϊσκάκη, που είχαν την ιδέα και «έπεισαν τους πάντες» (σ. 156). Η ερμηνεία αυτή παραγνωρίζει τις πολιτικές στρατηγικές και το συμφέρον του ρωσικού κόμματος (εκ των ηγετών του οποίου ήταν ο Κολοκοτρώνης) να επιλεγεί ένας ρωσόφιλος κυβερνήτης. Το ρωσικό κόμμα απέσπασε την υποστήριξη του γαλλικού κόμματος (από το οποίο επηρεαζόταν ο Καραϊσκάκης) εκμεταλλευόμενο την αντίθεσή του προς το αγγλικό κόμμα και την ανοχή, τουλάχιστον, του αγγλικού κόμματος, σε αντίλλαγμα της εκλογής των Αγγλων Richard Church και Thomas Cochrane στην ηγεσία του ελληνικού στρατού και στόλου αντίστοιχα. Υπερεκτιμά, επίσης, τη συμβολή του Καποδίστρια στην προσπάθεια των Ελλήνων να επιτύχουν την ιδεολογική νομιμοποίηση της Επανάστασης στην Ευρώπη. Θεωρεί ότι στον Καποδίστρια και τον φίλο και συνεργάτη του Αλέξανδρο Στούρτζα ανήκει η ιδέα να προβληθεί η νομιμότητα της Ελληνικής Επανάστασης στη βάση της διαφοράς της από τις άλλες σύγχρονες κοινωνικές εξεγέρσεις στην Ευρώπη, που οφειλόταν στη βαρβαρότητα της σκλαβιάς από τον τούρκο δυνάστη, η οποία ανάγκαζε τους Έλληνες να προτιμήσουν την αποστασία από τη σκλαβιά. Η «φαινή» αυτή ιδέα υιοθετήθηκε από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου και έγινε το πρώτο διπλωματικό δόγμα

των Ελλήνων» (σ. 134-135). Ωστόσο, ανάλογες απόψεις είχαν διατυπωθεί νωρίτερα ή παράλληλα και από άλλους έλληνες λογίους της εποχής και, μάλιστα, από τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο που συμμετείχε στην εν λόγω Εθνοσυνέλευση.⁶ Η Διβάνη γράφει επίσης ότι στο διάστημα που ο Καποδίστριας διέμενε στη Γενεύη (1822-1826) «με τις ενέργειές του ξεφύτρωναν παντού φιλελληνικά κομμάτια» (σ. 147-148), υποβάλλοντας την ιδέα ότι η ανάπτυξη του φιλελληνικού κινήματος οφειλόταν κυρίως, αν όχι αποκλειστικά, στον Καποδίστρια.

Η κυριότερη αναλυτική μονομέρεια του βιβλίου εντοπίζεται στη θεώρηση των πολιτικών αντιπαραθέσεων κατά τη διάρκεια της θητείας του Καποδίστρια ως κυβερνήτη. Η Διβάνη αποκαλεί το καθεστώς διακυβέρνησης του Καποδίστρια «προσωπικό καθεστώς» και «προεδρική δημοκρατία με πολύ αυξημένες αρμοδιότητες του προέδρου, ο οποίος ασκεί και εκτελεστική και νομοθετική εξουσία» (σ. 194). Θεωρεί ότι οι κατηγορίες για αυταρχισμό κατασκευάστηκαν αυθαίρετα από τις κοινωνικές και πολιτικές ελίτ: «Τυφλωμένοι από τον φανατισμό τους και από τα ετερόκλητα μικρά ή μεγάλα συμφέροντά τους που θίγονταν, δεν εκτίμησαν σωστά τη στάση του [...]. Δεν αναρωτήθηκαν βέβαια πού είχαν οδηγήσει οι ίδιοι τη χώρα μέχρι να εμφανιστεί ο κυβερνήτης» (σ. 195), «δεν ήθελαν απλώς αποζημιώσεις για όσα είχαν χάσει στην επανάσταση, ούτε σύνταγμα ήθελαν στην πραγματικότητα, ούτε καν τις εκλογές που ζητούσαν φωνασκούντες. Αυτό που πραγματικά επιδίωκαν ήταν να διασφαλίσουν τα προνόμιά τους στο μέλλον» (σ. 197-198). «Ο Μιαούλης μάλιστα κατέληξε να διαπράξει και εθνικό έγκλημα [την πυρπόληση των εθνικών πλοίων Ελλάς και Ύδρα], επειδή δεν μπορούσε πια να πλουτίζει ανεξέλεγκτα» (σ. 197).

Η συγγραφέας παραγνωρίζει ότι αυτοί είχαν δημιουργήσει τη χώρα, αυτοί είχαν σχεδιάσει και οργανώσει την Επανάσταση, είχαν καταφέρει να την επιβάλουν στην Πελοπόννησο, τη Ρούμελη, τις Κυκλάδες και τη Σάμο, είχαν σχεδιάσει –και ως ένα βαθμό εφαρμόσει– φιλελεύθερους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς και είχαν συμβάλει στη διεθνοποίηση του ελληνικού ζητήματος και στην εμπλοκή των ευρωπαϊκών δυνάμεων (κυρίως μέσω του αιτήματος για αγγλική προστασία και των αγγλικών δανείων), ούτως ώστε, όταν η Επανάσταση κινδύνευσε να κατασταλεί υπό το βάρος των υπέρτερων τουρκοαιγυπτιακών δυνάμεων, οι τρεις Μεγάλες Δυνάμεις αναγκάστηκαν να παρέμβουν για τη διάσωσή της. Επιπλέον, ανεξαρτήτως των προθέσεων του Καποδίστρια για παραχώρηση συντάγματος στο μέλλον, είναι δύσκολο να αμφισβητηθεί ο προϋών αυταρχισμός στη διακυβέρνηση της χώρας: παράταση της αναστολής του Συντάγματος, διορισμός των δημογερόντων αντί της μέχρι τότε εκλογής τους, έλεγχος με διάφορους τρόπους της εκλογής των αντιπροσώπων στην Δ' Εθνοσυνέλευση, προϋών παραγκωνισμός όσων διαφωνούσαν με τις αποφάσεις του κυβερνήτη, περιορισμός της ελευθεροτυπίας, περιφρονητική αντιμετώπιση πολλών από τους πρωταγωνιστές του Αγώνα. Ο Καποδίστριας άσκησε τη διακυβέρνηση με αυταρχικό και πατερναλιστικό τρόπο, κατά τον τρόπο, δηλαδή, που είχε μάθει να την ασκεί στην τσαρική Ρωσία, απέναντι σε ανθρώπους που για

6. Για τις σχετικές θέσεις του Μαυροκορδάτου βλ. Γεώργιος Κ. Θεοδωρίδης, *Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος. Ένας φιλελεύθερος στα χρόνια του Εικοσιένα*, ΕΙΕ/ΙΝΕ, Αθήνα 2012, σ. 156-240.

επτά χρόνια είχαν μάθει να συμμετέχουν στη διαχείριση της εξουσίας και να την ασκούν στο όνομα της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης του έθνους, ακόμα και όταν παρέβαιναν αυτήν την αρχή στην πράξη. Ανάμεσά τους υπήρχαν εκπρόσωποι των παραδοσιακών τοπικών ελίτ, που είχαν, ωστόσο, διανύσει μια αξιοσημείωτη διαδρομή κατά τη διάρκεια του Αγώνα: η ίδια η Επανάσταση ως διαδικασία είχε νεωτετικοποιήσει, σε κάποιο βαθμό, σημαντικά τμήματα των κοινωνικών ελίτ.⁷ Η πολιτική που άσκησε ο κυβερνήτης, δεν έπληττε απλώς τα συμφέροντά τους και τις πηγές άντλησης της εξουσίας τους, έπληττε επίσης τον μοναδικό νόμιμο τρόπο που είχαν για να τα υπερασπιστούν. Στην αντιπολίτευση υπήρχαν επίσης φιλελεύθεροι, εκπρόσωποι των νεωτερικών ευρωπαϊκών ρευμάτων οργάνωσης του κράτους, οι οποίοι δεν είχαν ριζικά διαφορετικό μοντέλο από τον Καποδίστρια για τον κοινωνικό εκσυγχρονισμό. Διαφωνούσαν όμως στον τρόπο και τον δρόμο, μέσω των οποίων θα επιτυγχανόταν αυτός, έναν τρόπο, άλλωστε, που παραγκωνίζει και τους ίδιους από αυτήν τη διαδρομή. Στην αντιπαράθεσή τους με τον Καποδίστρια συχνά ξεπέρασαν τα εσκαμμένα, όπως στην περίπτωση της πυρπόλησης των πλοίων του εθνικού στόλου. Η θεσμική αρμοδιότητα όμως του συγκεκριμένου των αντιθέσεων ανήκε στον κυβερνήτη.

Ο Καποδίστριας συνιστά μια εμβληματική μορφή στο μεταίχμιο δύο κόσμων και δύο εποχών, στη διαδικασία μετάβασης από την πρώιμη νεωτερική εποχή στην εποχή της καθαυτού νεωτερικότητας, μιας νεωτερικότητας που και αυτή αλλάζει διαρκώς. Σε αυτό το πλαίσιο δεν αλλάζουν μόνον οι όροι που περιγράφουν τις νέες πραγματικότητες, αλλά ανασηματοδοτούνται παλαιοί και νέοι όροι ή αποκτούν διαφορετικές διαστάσεις σε διαφορετικά κοινωνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα. Από αυτήν την άποψη το σημασιολογικό περιεχόμενο των όρων που απαντά στα τεκμήρια της εποχής, δεν είναι αυτονόητο ούτε ταυτίζεται κατ' ανάγκην με το σημερινό εννοιολογικό τους περιεχόμενο. Συνεπώς, όροι όπως «φιλελεύθερος», «συντηρητικός», «ισότητα», «πατριδα», «έθνος», «απελευθέρωση», «έρωτας» κ.ά., χρειάζονται διερεύνηση και αποσαφήνιση, χρειάζεται να αποτελέσουν πρόβλημα και όχι δεδομένο. Η απουσία μιας τέτοιας διερεύνησης οδηγεί ενίοτε τη συγγραφέα σε αντιφάσεις, στον τρόπο που αποτιμά τον Καποδίστρια, παρουσιάζοντάς τον άλλοτε συντηρητικό και άλλοτε προοδευτικό. Για παράδειγμα, ο Καποδίστριας θεωρούσε «καταστροφική, ισοπεδωτική» τη «βίαιη ανατροπή των πάντων» που επέφερε η Γαλλική Επανάσταση, ωστόσο πίστευε «στην ισότητα μεταξύ των ανθρώπων» (σ. 21) και έφερνε «προοδευτικές αλλαγές χωρίς φανφάρες και ακραίες κινήσεις» (σ. 26). «Δεν ήταν φύση επαναστατική, δεν είχε την καρμπονάρικη νοστορπία» (σ. 100) και «ήταν συντηρητικός άνθρωπος, τις εξεγέρσεις και τους βοναπαρτισμούς δεν τους αγαπούσε» (σ. 121), αλλά ενέκρινε την οργάνωση της Φιλικής Εταιρείας (σ. 121) και ναι μεν δεν ήταν εναντίον της επανάστασης, αλλά θεωρούσε ότι έπρεπε να γίνει αργότερα (σ. 125).

Σε άλλο σημείο η συγγραφέας γράφει ότι «το σχέδιο της Φιλομούσου [Εταιρείας της Βιέννης] δεν ήταν απλώς εκπαιδευτικό, ήταν πατριωτικό και επαναστα-

7. Βλ. ενδεικτικά Διονύσης Τζάκης, *Η μεταστροφή του Καραϊσκάκη. Από τον κλεφταγματολό στον επαναστάτη*, ΕΑΠ, Αθήνα 2021.

τικό», και παραθέτει τα λόγια της Ρωξάνδρας Στούρτζα: «Ο απώτερος στόχος της αναγεννήσεως των γραμμάτων στην Ελλάδα ήταν ολοφάνερα συνδεδεμένος με την απολύτρωσή της» (σ. 123). Εδώ οι όροι «επαναστατικό σχέδιο» και «απολύτρωση» της Ελλάδας είναι ασαφείς. Υποδηλώνουν τη βίαιη ανατροπή του οθωμανικού καθεστώτος ή ότι η άνοδος του μορφωτικού επιπέδου των Ελλήνων ισοδυναμούσε με μια επαναστατική αλλαγή που θα οδηγούσε μακροπρόθεσμα σε αλλαγή των όρων κυριαρχίας; Πάντως δεν υπάρχουν τεκμήρια ότι στους στόχους της Φιλομούσου Εταιρείας περιλαμβανόταν μια ελληνική επανάσταση, ανεξαρτήτως αν ορισμένα από τα μέλη της ήταν τότε ή αργότερα ανοιχτά σε αυτό το ενδεχόμενο.

Και αλλού η Διβάνη γράφει ότι ο Καποδίστριας «πίστευε πώς οι Έλληνες μόνοι τους έπρεπε να απελευθερωθούν, ότι ήταν μάταιο να ικετεύουν τους δυνατούς να τους βοηθήσουν», παραπέμποντας στη φράση του Καποδίστρια: «Η αναγέννησις και η αληθής ανεξαρτησία ενός λαού δεν δύναται να είναι ειμή το μόνον και ίδιον έργον του. Η εξωτερική βοήθεια δύναται να την στερεώσει, ουδέποτε να την δημιουργήσει». Ωστόσο, οι έννοιες της αναγέννησης και της αληθούς ανεξαρτησίας είναι αμφισβητούμενες: αφορούν την πολιτισμική του αναγέννηση, την εθνική του συνειδητοποίηση και την πολιτική του ωρίμαση, ή σχετίζονται με ένα βίαιο επαναστατικό πρόταγμα;

Η συγγραφέας διανθίζει την αφήγησή της με ορισμένες λεπτομέρειες που δεν έχουν τεκμηριωθεί και δεν έχουν επιβεβαιωθεί ιστοριογραφικά. Δεν έχει τεκμηριωθεί ότι γυναίκες έγιναν κανονικά μέλη της Φιλικής Εταιρείας (σ. 120), ανεξαρτήτως αν υπάρχουν ενδείξεις για γυναίκες που έμαθαν το μυστικό από το οικογενειακό τους περιβάλλον. Επίσης, το περιστατικό με τις πατάτες, που έβαλε ο Καποδίστριας φρουρά να τις φυλάνε, ώστε να πείσει τους Έλληνες ότι έχουν αξία (σ. 205-206) φαίνεται ότι είναι μύθος. Απ' όσο γνωρίζω, το περιστατικό δεν αναφέρεται στα τεκμήρια της εποχής. Η πρώτη αναφορά φαίνεται να ανάγεται στα 1911.⁸ Αντίθετα, στις 15 Φεβρουαρίου 1828 η *Γενική Εφημερίς* γράφει ότι η φύτευση των γεωμήλων ξεκίνησε στις 23 Ιανουαρίου, δηλαδή μόλις έντεκα ημέρες μετά την άφιξη του Καποδίστρια στην Αίγινα, και «εξακολουθείται με ενέργειαν πάντοτε αυξανουσαν», χωρίς αναφορά σε οποιοσδήποτε αντιδράσεις.⁹

Συμπερασματικά, το ιστορικό ανάγνωσμα της Λένας Διβάνη διαμορφώνει μια εν πολλοίς ανιστορική εικόνα του Ιωάννη Καποδίστρια, συνιστά περισσότερο μια αγιογραφία και παραπέμπει σε ένα αρχετυπικό πρότυπο στιβαρού ηγέτη που παλεύει μόνος του για το καλό της χώρας του και στο τέλος θυσιάζεται γι' αυτήν. Αυτή η ανάγνωση του πρώτου κυβερνήτη της Ελλάδας προκαλεί το ερώτημα αν, στην οπτική της συγγραφέως, ο Καποδίστριας μπορεί να εκληφθεί ως πρότυπο ηγέτη, το οποίο έχει ανάγκη σήμερα η Ελλάδα στη συγκυρία των πολλαπλών κρίσεων από το 2010 κ.ε. Η συγγραφέας, άλλωστε, έχει παραδεχτεί σε συνέντευξή της ότι γράφοντας το

8. Κ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, *Θεός και Θέμις, Έλεγχος του 13 (1912) βουλεύματος των εφετών Λαοίσης*, Τυπογραφείον «Εστία» Κ. Μάισερ και Ν. Καργαδούρη, Αθήνα 1912, σ. 5, σημ. 1.

9. *Γενική Εφημερίς της Ελλάδος*, έτος Γ', φ. 12, 15.2.1828, σ. 52. Βλ. και Γιώργος Γιώτης, «Ο Καποδίστριας και οι “σατανικές” πατάτες – Πώς οι Έλληνες γνώρισαν τα “γεωμήλα”», ιστοσελίδα *Ellinika Hoaxes*, 9.10.2015, διαθέσιμο στη διαδικτυακή διεύθυνση: https://www.ellinikahoaxes.gr/2015/10/09/kapodistrias_patates/ (τελευταία πρόσβαση: 28.2.2023).

βιβλίο έκανε συνεχώς συγκρίσεις με σύγχρονους πολιτικούς. «Η σύγκριση άλλωστε ήταν αυτή που με ανάγκασε να βαφτίσω μέσα μου τον Ιωάννη Καποδίστρια σούπερ ήρωα» και «σήμερα που τα συμφέροντα χορεύουν αλληλοσυγκρουόμενα μπροστά στα μάτια μας ο Καποδίστριας μοιάζει σχεδόν εξωγήινος! Κάποια από αυτά τα τσακάλια που λυμαινόνται τον δημόσιο κορβανά μπορεί από μέσα τους να τον αποκαλούν και ηλίθιο». ¹⁰ Και σε άλλη συνέντευξή της: «Πώς βλέπετε δηλαδή τώρα που κάνουν όλοι “Α, είπε η Εκκλησία αυτό. Ας κάνω λίγο πίσω. Α, είπε αυτό αυτή η ομάδα. Ας κάνω λίγο πίσω”. Καμία σχέση. Ο Καποδίστριας έλεγε: “Αυτό πρέπει, αυτό θα γίνει”». ¹¹

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΑΘΗΣ

Faidon Moudopoulos-Athanasίου, *The Early Modern Zagori of Northwest Greece: An interdisciplinary archaeological inquiry into a montane cultural landscape*, Sidestone Press, 2022, 190 σ.

Ο Φαίδων Μουδόπουλος στη μονογραφία του αυτή συνδυάζει την αρχαιολογική μελέτη, την επιτόπια επιφανειακή αρχαιολογική έρευνα καθώς και μια επιλεκτική, δομολειτουργική προσέγγιση στις τοπικές αφηγηματικές και εθνογραφικές πηγές, ώστε να ανασυστήσει το πολιτισμικό τοπίο, την οικονομία και την κοινωνία του Ζαγορίου κατά την οθωμανική (αλλά όχι μόνο) περίοδο. Καταφέρει να συνδιαλέγεται με την τρέχουσα οθωμανική βιβλιογραφία και διευρύνει κατά δύο αιώνες το πεδίο γνώσεών μας για την περιοχή, μελετώντας την υλική κουλτούρα και την κοινωνική διάρθρωση από τα μέσα 14ου αιώνα. Στο εγχείρημά του αυτό η αρχαιολογία του τοπίου αποδεικνύεται ικανό εργαλείο για την έρευνα του πρώιμου οθωμανικού παρελθόντος, όταν οι γραπτές πηγές υστερούν. Υπό αυτήν την έννοια η εν λόγω μελέτη έχει ιδιαίτερη αξία τόσο ως προς την ικανότητά της να διαβλέπει την ιστορικότητα, τις συνέχειες και τα ρήγματα που συνδέουν το ύστερο βυζαντινό με το οθωμανικό και το νεοελληνικό τοπίο στη μακρά διάρκεια, όσο και ως προς το ότι αποτελεί σημαντική συμβολή στο πεδίο της οθωμανικής αρχαιολογίας, το οποίο στην Ελλάδα βρίσκεται ακόμα στα σπάργαλα.

Τα πρώτα τρία κεφάλαια αποτελούν ενιαία θεματική ενότητα, που σκοπό έχει να θέσει τις μεθοδολογικές και ιστοριογραφικές βάσεις για την κατανόηση του σχεδιασμού της έρευνας. Ο αναγνώστης τοποθετείται στον γεωγραφικό χώρο του Ζαγορίου (Ήπειρος) και χαρτογραφούνται τα όρια της μελέτης. Αναλύεται, επίσης, η κινητι-

10. Βλ. εφημ. *Πελοπόννησος*, 17.1.2021 στη διαδικτυακή διεύθυνση <https://pelop.gr/lena-divani-simera-o-kapodistriass-moiazei-schedon-exogiinos/> (τελευταία πρόσβαση 1.3.2023).

11. Εκπομπή «Με τα πόδια μέχρι την αλήθεια» των Λίνας Νικολακοπούλου και Αλεξάνδρας Χριστακάκη, στο 2ο ραδιοφωνικό πρόγραμμα της ΕΡΤ, 16.1.2021, στη διεύθυνση: <https://www.ertecho.gr/radio/deftero/show/me-ta-podia-mexri-tin-alitheia/ondemand/74712/me-ta-podia-mexri-tin-alitheia-ioannis-kapodistriass-to-pikro-potiri/> (τελευταία πρόσβαση 1.3.2021).